

Preliminarna neuređena verzija

Distr.: opšta
3. jun 2024.

Original: na engleskom jeziku

Komitet za eliminaciju diskriminacije žena

Zaključna razmatranja o Trećem periodičnom izvještaju
Crne Gore^{1*}

1. Komitet je razmatrao Treći periodični izvještaj Crne Gore (CEDAW/C/MNE/3) na 2063. i 2064. sastanku (vidjeti: CEDAW/C/SR.2063 i CEDAW/C/SR.2064), održanim 15. maja 2024. godine.

A. Uvod

2. Komitet cijeni to što je država ugovornica dostavila svoj Treći periodični izvještaj. Takođe cijeni i pisane odgovore države ugovornice na spisak problema i pitanja koje je pokrenula radna grupa koja je prethodila zasijedanju, kao i usmeno izlaganje delegacije i dodatna pojašnjenja data kao odgovor na pitanja koja je Komitet usmeno postavio za vrijeme dijaloga.

3. Komitet pohvaljuje državu ugovornicu na uvaženoj delegaciji koju je predvodio Nj. E. g. Fatmir Đeka, ministar ljudskih i manjinskih prava. Delegaciju su činili i predstavnici Ministarstva ljudskih i manjinskih prava, Ministarstva rada i socijalnog staranja, Ministarstva pravde, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva zdravlja, Ministarstva prosvjete, inovacija i nauke, Ministarstva finansija, Vrhovnog suda, Vrhovnog državnog tužilaštva, Uprave za ljudske resurse, Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore, kao i Njena Ekselencija gđa Slavica Milačić, ambasadorica i stalna predstavnica, sa drugim članovima Stalne misije Crne Gore pri Ujedinjenim nacijama i drugim međunarodnim organizacijama u Ženevi.

B. Pozitivni aspekti

4. Komitet pozdravlja napredak ostvaren u periodu od razmatranja Drugog periodičnog izvještaja države ugovornice 2017. godine (CEDAW/C/MNE/CO/2) na preduzimanju zakonodavnih reformi, naročito usvajanje:

(a) Zakona br. 44/2017 o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika u cilju usklađivanja sa odredbama Istanbulske konvencije i rješavanja, između ostalog, pitanja sakaćenja ženskih genitalija (novi član 151a) i prinudne sterilizacije drugog lica u cilju onemogućavanja njegove reprodukcije (novi član 151b) (iz 2017. godine).

¹ * Usvojen od strane Komiteta na osamdeset osmom zasijedanju (13-31. maja 2024. godine).

5. Komitet pozdravlja napore države ugovornice da unaprijedi institucionalni i okvir javnih politika u cilju ubrzane eliminacije diskriminacije žena i promovisanja rodne ravnopravnosti, kao što su usvajanje i uspostavljanje sljedećeg:

- (a) programa „Women on Boards“ (u januaru 2024. godine);
- (b) Nacionalnog plana za implementaciju Istanbulske konvencije za period 2023-2027. godine;
- (c) Akcionih planova za rodnu ravnopravnost za period 2021-2022. godine i 2023-2024. godine;
- (d) Nacionalne strategije rodne ravnopravnosti za period 2021–2025. godine (u julu 2021. godine);
- (e) Ženskog kluba u Skupštini (u martu 2021. godine);
- (f) Nacionalnog akcionog plana za implementaciju Strategije za borbu protiv trgovine ljudima 2019-2024;
- (g) Protokola o prevenciji i postupanju u slučajevima nasilja u porodici (u januaru 2019. godine).

6. Komitet pozdravlja činjenicu da je država ugovornica u periodu od razmatranja prethodnog izvještaja ratifikovala, 2023. godine, Protokol broj 16 uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (CETS br. 214) Savjeta Evrope.

C. Ciljevi održivog razvoja

7. Komitet pozdravlja međunarodnu podršku ciljevima održivog razvoja i poziva na postizanje *de jure* (zakonske) i *de facto* (stvarne) rodne ravnopravnosti, u skladu sa odredbama Konvencije, kroz cjelokupan proces implementacije Agende održivog razvoja do 2030. godine. Komitet podsjeća na značaj cilja broj 5 i uvođenja principa ravnopravnosti i nediskriminacije u svih 17 ciljeva. Komitet poziva državu ugovornicu da prepozna žene kao pokretačku snagu svog održivog razvoja i usvoji relevantne politike i strategije u tom smislu.

D. Skupština

8. Komitet naglašava ključnu ulogu zakonodavne vlasti u obezbjeđivanju pune primjene Konvencije (vidjeti [A/65/38](#), drugi dio, prilog VI). On poziva Skupštinu Crne Gore da, u skladu sa svojim mandatom, u periodu od sada do dostavljanja sljedećeg periodičnog izvještaja po Konvenciji, preduzme neophodne korake u vezi implementacije ovih zaključnih razmatranja.

E. Glavne oblasti u kojima postoje zabrinutosti i preporuke

Status i vidljivost Konvencije, Opcionog protokola uz Konvenciju i opštih preporuka Komiteta

9. Komitet konstatuje da je država ugovornica tokom izvještajnog perioda sprovela niz obuka na temu ženskih prava i Konvencije namijenjenih predstavnicima pravosuđa. Ipak, Komitet izražava zabrinutost da još uvijek nema direktne primjene Konvencije ili pozivanja na Konvenciju u sudskim i upravnim postupcima. Komitet takođe sa zabrinutošću konstatuje da država još uvijek nije obezbijedila tekst Konvencije na jezicima nacionalnih manjina, Brajevom pismu ili znakovnom jeziku, te u lako čitljivim i lako razumljivima formatima namijenjenim osobama sa raznim oblicima invaliditeta.

10. Komitet preporučuje da država ugovornica:

(a) dalje jača napore da Konvencija, jurisprudencija Komiteta i njegove opšte preporuke postanu sastavni dio sistematičnog jačanja kapaciteta svih sudija, tužilaca i advokata, kako bi bili osposobljeni da u sudskim postupcima direktno primjenjuju ili se pozivaju na odredbe Konvencije ili da tumače domaće zakonodavstvo u svjetlu Konvencije;

(b) obezbijedi da informacije o Konvenciji, Opcionom protokolu uz Konvenciju i opštim preporukama Komiteta budu dostupne svim ženama u pristupačnim formatima.

Zakonodavni okvir

11. Komitet konstatuje da je, prema postojećem zakonodavnom okviru, Zakon o rodnoj ravnopravnosti jedini zakon u državi ugovornici koji utvrđuje jasne i pravno obavezujuće zahtjeve u pogledu orodnjavanja i rodne analize. Zabrinut je, međutim, što ne postoje sankcije za nepoštovanje pomenutog zakona.

12. Komitet preporučuje da država ugovornica izmijeni Zakon o rodnoj ravnopravnosti uključivanjem sankcija za slučaj nepoštovanja.

Pristup žena pravdi

13. Komitet pozdravlja to što je 2021. godine počela informativna kampanja „Ispričaj priču do kraja” za besplatnu pravnu pomoć žrtvama nasilja u porodici, pokrenuta u saradnji sa Ministarstvom pravde, ljudskih i manjinskih prava i nevladinim organizacijama. Takođe sa interesovanjem konstatuje ukazivanje države ugovornice da strane državljanke koje traže međunarodnu zaštitu imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć. Komitet, pak, izražava zabrinutost zbog toga što proteklih godina pred sudovima nije bilo tužbi u vezi rodno zasnovane diskriminacije.

14. Komitet, podsjećajući na svoju opštu preporuku br. 33 (iz 2015. godine) o pristupu žena pravdi, preporučuje da država ugovornica ojača programe za bolji pristup žena i djevojčica pravdi i unapređenje njihove svijesti o sopstvenim pravima i pravnim sredstvima koja su im na raspolaganju kako bi zahtijevale ta prava. Dodatno preporučuje da država ugovornica obezbijedi sistematsko jačanje kapaciteta sudija, tužilaca, advokata i službenika organa za sprovođenje zakona na temu rodne ravnopravnosti i rodno odgovornih sudskih postupaka i uspostavi mehanizam za utvrđivanje odgovornosti u cilju prevazilaženja rodne pristrasnosti u pravosuđu.

Nacionalni mehanizam za unapređenje položaja žena

15. Komitet sa zabrinutošću konstatuje:

(a) da je Odeljenje za rodnu ravnopravnost svedeno na troje zaposlenih;

(b) da Nacionalni savjet za rodnu ravnopravnost ne funkcioniše;

(c) snažni trend smanjenja budžetskih rashoda za rodnu ravnopravnost, nedostatak rodno odgovornog budžetiranja u svim vladinim resorima, u odsustvu zakonske obaveze, kao i nedovoljne tehničke kapacitete za rodno odgovorno budžetiranje u ministarstvima;

(d) nedostatak rodno razvrstanih podataka o uživanju ljudskih prava žena i djevojčica, što ometa usvajanje ciljanih i podacima potkrijepljenih politika, strategija i programa.

16. Podsjećajući na smjernice sadržane u Pekinškoj deklaraciji i Platformi za akciju, naročito u pogledu uslova neophodnih za uspješno funkcionisanje nacionalnih mehanizama, Komitet preporučuje da država ugovornica:

(a) uveća ljudske, tehničke i finansijske resurse koji se dodjeljuju Odjelenju za rodnu ravnopravnost i obezbijedi jačanje kapaciteta u cilju jačanja rodno specifične ekspertize zaposlenih u Odjelenju kako bi se osposobili za uspješnu koordinaciju napora na uvođenju rodne dimenzije u svim vladinim resorima;

(b) uvede obavezno integrisano rodno odgovorno budžetiranje, unaprijedi tehničke kapacitete ministarstva nadležnog za izradu rodno odgovornih budžeta i dodijeli dovoljna budžetska sredstva za unapređenje ženskih prava;

(c) ojača postojeći sistem za prikupljanje podataka i mehanizme koordinacije i proširi obuhvat tako da uključi lokalne i sektorske rodno razvrstane podatke i potkrijepi i procijeni uticaj javnih politika, strategija i programa koji imaju za cilj postizanje rodne ravnopravnosti, u skladu sa opštom preporukom Komiteta br. 9 (iz 1989. godine) o statističkim podacima o položaju žena.

Nacionalna institucija za zaštitu ljudskih prava

17. Komitet konstatuje da je Globalna alijansa nacionalnih institucija za ljudska prava akreditovala status „B“ institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore (Ombudsman) u maju 2016. godine i žali što je institucija od tada ostala u istoj kategoriji.

18. Komitet preporučuje da država ugovornica sprovede preporuke Potkomiteta za akreditaciju kako bi izmijenila zakon o Ombudsmanu kako bi mu dala eksplicitan mandat za unapređenje ljudskih prava, da formalizuje jasan, transparentan i objektivni proces selekcije i imenovanja, da obezbijedi adekvatno finansiranje uz punu finansijsku autonomiju institucije Zaštitnika, s obzirom na mandat koji ima kao nacionalni preventivni mehanizam i na planu antidiskriminacije. Komitet takođe preporučuje da država ugovornica obezbijedi da institucija zakonski bude osnažena da određuje svoju kadrovsku strukturu i zapošljava osoblje u otvorenom, transparentnom i na sposobnostima zasnovanom procesu koji osigurava pluralističnu strukturu zaposlenih koji posjeduju kvalifikacije neophodne za vršenje mandata, u skladu sa principima koji se tiču statusa nacionalnih institucija za unapređenje i zaštitu ljudskih prava (Pariski principi, dati kao prilog uz rezoluciju Generalne skupštine 48/134 od 20. decembra 1993. godine). Komitet nadalje preporučuje da država ugovornica zatraži savjete i tehničku podršku Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava u ovom pogledu.

Privremene posebne mjere

19. Komitet konstatuje ukazivanje države ugovornice da Ministarstvo javne uprave, na osnovu Strategije reforme javne uprave za period 2022-2026. godine, posvećuje značajnu pažnju pitanjima inkluzivnosti i pristupačnosti, kroz implementaciju brojnih aktivnosti u smislu izrade politika, upravljanja ljudskim resursima, edukacije i promovisanja principa rodne ravnopravnosti. Pa ipak, Komitet ostaje zabrinut u pogledu kontinuiranog izostanka privremenih posebnih mjera, sa izuzetkom izbornih kvota, u cilju bržeg postizanja suštinske ravnopravnosti žena i muškaraca, u svim oblastima obuhvaćenim Konvencijom.

20. Podsjećajući na ranije datu preporuku (CEDAW/C/MNE/CO/2, para. 17), Komitet preporučuje da država ugovornica usvoji i dodatno ojača privremene posebne mjere, u skladu sa čl. 4 stav 1 Konvencije i opštom preporukom Komiteta br. 25 (iz 2004. godine) o privremenim posebnim mjerama, u cilju bržeg postizanja suštinske ravnopravnosti žena i muškaraca u svim oblastima obuhvaćenim Konvencijom gdje su žene nedovoljno zastupljene ili u nepovoljnijem položaju, naročito u pogledu žena koje se suočavaju sa višestrukom diskriminacijom.

Stereotipi

21. Komitet prepoznaje napredak koji je država ugovornica ostvarila u bavljenju rodnim stereotipima, između ostalog kroz usvajanje Nacionalne strategije rodne ravnopravnosti za period 2021-2025. godine i Medijske strategije 2023-2027. godine. Sa interesovanjem konstatuje ukazivanje države ugovornice da žene zauzimaju polovinu najviših rukovodećih mjesta u medijima. Pa ipak, Komitet sa zabrinutošću konstatuje da:

(a) patrijarhalni stavovi i s njima povezane rodne uloge i stereotipi ostaju duboko ukorijenjeni u društvu države ugovornice, što dovodi do opstajanja kulture rodne nejednakosti;

(b) članci i slike u medijima još uvijek odražavaju rodne stereotipe i patrijarhalne stavove prema rodnim ulogama u društvu, novinari ne pokazuju dovoljno senzibiliteta prema pitanjima rodne ravnopravnosti, a medijski prostor koji se daje ženama je ograničen i fokusira se prvenstveno na tradicionalne ženske teme.

22. Komitet preporučuje da država ugovornica:

(a) uvede široke i sveobuhvatne mjere u okviru Nacionalne strategije rodne ravnopravnosti za period 2021-2025. godine i budućih nacionalnih strategija rodne ravnopravnosti, uključujući mjere za podizanje nivoa svijesti i edukativne mjere, u cilju eliminisanja patrijarhalnih stavova i stereotipa o ulogama i odgovornostima žena i muškaraca u porodici i društvu i podsticanja kulture rodne ravnopravnosti, u saradnji sa odgovarajućim zainteresovanim stranama, uključujući akademsku zajednicu, vođe zajednica i vjerske vođe, medije i mlade;

(b) u okviru nacionalne Medijske strategije 2023-2027, unaprijedi nivo svijesti o značaju rodne ravnopravnosti među novinarima i medijskim radnicima i uključi edukaciju o ženskim pravima u profesionalnu obuku medijskih radnika.

Štetne prakse

23. Komitet sa zabrinutošću konstatuje da država ugovornica, prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, ima jednu od najvećih razlika u broju rođenih dječaka i djevojčica u Evropi, pri čemu prima k znanju ukazivanja države ugovornice da se polno selektivni rani genetski testovi i abortusi uglavnom obavljaju izvan Crne Gore.

24. Komitet preporučuje da država ugovornica:

(a) radi na unapređenje nivoa svijesti opšte javnosti i zdravstvenih radnika o negativnom efektu i kriminalnoj prirodi polno selektivnih abortusa i o pravu žena da slobodno odlučuju o svom tijelu;

(b) ojača saradnju i razmjenu informacija sa zemljama u kojima žene iz Crne Gore navodno vrše polno selektivne rane genetske testove i abortuse, sa ciljem sprečavanja takvih štetnih praksi.

Rodno zasnovano nasilje nad ženama

25. Komitet pozdravlja napredak koji je ostvarila država ugovornica u rješavanju pitanja rodno zasnovanog nasilja nad ženama i djevojčicama, uključujući usvajanje Nacionalnog plana za implementaciju Istanbulske konvencije za period 2023-2027. godine i osnivanje Direkcije za zaštitu od rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici. Konstatuje da se u Predlogu novog Krivičnog zakonika koji se trenutno nalazi u Skupštini inkriminiše seksualno uznemiravanje. Komitet ipak ostaje zabrinut zbog velike učestalosti i društvene legitimizacije rodno zasnovanog nasilja nad ženama i djevojčicama, uključujući femicid, seksualno nasilje i psihološko nasilje, u državi ugovornici, naročito poslije pandemije kovida19. Komitet takođe sa zabrinutošću konstatuje:

(a) da femicid nije konkretno inkriminisan u Krivičnom zakoniku, iako je obuhvaćen drugim odredbama krivičnog zakonodavstva;

(b) prijavljene prepreke koje sprečavaju pristup pravdi žrtvama rodno zasnovanog nasilja, a u koje spadaju rodni stereotipi, stigmatizacija i blage kazne u slučajevima rodno zasnovanog nasilja nad ženama, naročito femicida i silovanja;

(c) porast govora mržnje, uključujući na Internetu, prema ženama, a naročito ženama u političkom i javnom životu;

(d) da prema Porodičnom zakonu sudovi mogu da dozvole sklapanje braka licu starijem od 16 godina, da su izmjene i dopune Krivičnog zakonika u cilju podizanja starosne granice za stupanje u brak na 18 godina pripremljene, ali još nijesu usvojene, te da se u državi ugovornici nastavlja praksa dječjih brakova, naročito u romskim i egipćanskim zajednicama.

26. U skladu sa svojom opštom preporukom br. 35 (iz 2017. godine) o rodno zasnovanom nasilju nad ženama, kojom se ažurira opšta preporuka br. 19, kao i sa potcrljem 5.2 ciljeva održivog razvoja, o eliminaciji svih oblika nasilja nad svim ženama i djevojčicama u javnoj i privatnoj sferi, Komitet preporučuje da država ugovornica:

(a) sprovede javne edukativne i kampanje u cilju podizanja nivoa svijesti o kriminalnoj prirodi svih oblika rodno zasnovanog nasilja nad ženama;

(b) usvoji izmjene i dopune Krivičnog zakonika kako bi konkretno inkriminisala femicid;

(c) obezbijedi, putem obavezne i kontinuirane obuke i jačanja kapaciteta sudija, tužilaca, policijskih službenika i drugih službenika organa za sprovođenje zakona, da se rodno zasnovano nasilje, uključujući seksualno nasilje nad ženama, djelotvorno istražuje i procesuiraju, da počinioci budu adekvatno kažnjeni i da se naloži za zaštitu djelotvorno izvršavaju i prate, uz postojanje sankcija u slučaju nepoštovanja, te da se programi za počinioc razvijaju na osnovu kognitivno biheviornalnog pristupa i budu tijesnoj povezani sa bezbjednošću žrtava;

(d) dodijeli jednak prioritet obezbjeđivanju zaštite od rodno zasnovanog govora mržnje kao od govora mržnje zasnovanog na drugim karakteristikama tako što će inkriminisati seksistički i mizogini govor mržnje, uključujući na Internetu, prvenstveno usmjeren prema Romkinjama, transrodnim ženama i političarkama;

(e) ubrza usvajanje izmjena i dopuna zakona, uključujući Krivični zakonik i član 24 Porodičnog zakona, u cilju zabrane stupanja u brak prije navršanih 18 godina starosti za žene i za muškarce, bez izuzetka, inkriminisanja staratelja i matičara koji obave ili omoguće sklapanje braka licima mladim od 18 godina i sprovođenja istraživanja o temeljnim uzrocima, karakteristikama i rasprostranjenosti dječjih brakova sa ciljem daljeg jačanja napora u borbi protiv te prakse, u skladu sa članom 16 stav 2 Konvencije i zajedničkom opštom preporukom br. 31 Komiteta/opštim komentarom br. 18 Komiteta o pravima djeteta (iz 2019. godine), kako su revidirani;

(f) uspostavi vladino koordinaciono tijelo na visokom nivou odgovorno za implementaciju programa i akcionih planova za borbu protiv rodno zasnovanog nasilja.

Trgovina ljudima i eksploatacija prostitucije

27. Komitet konstatuje napore države ugovornice na rješavanju pitanja trgovine ljudima, uključujući usvajanje Nacionalnog akcionog plana za borbu protiv trgovine ljudima i Strategiju za borbu protiv trgovine ljudima 2019-2024, formiranje tima za formalnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima i zaključivanje bilateralnih protokola o saradnji u

borbi protiv trgovine ljudima sa tri zemlje regiona. Komitet ipak sa zabrinutošću konstatuje:

- (a) da, prema navodima, trgovina ljudima ostaje prisutna u državi ugovornici;
- (b) vezu između prostitucije i trgovine u seksualne svrhe, naročito kad je riječ o ženama i djevojčicama Romkinjama;
- (c) da je, i pored toga što se istrage slučajeva trgovine ljudima stalno unapređuju, stopa krivičnog gonjenja niska;
- (d) odsustvo specijalizovanog skloništa za žrtve trgovine ljudima u državi ugovornici.

28. Uz pozivanje na svoju opštu preporuku br. 38 (iz 2020. godine) o trgovini ženama i djevojčicama u kontekstu globalnih migracija, Komitet preporučuje da država ugovornica:

- (a) **pojača implementaciju, revidira i proširi Strategiju za borbu protiv trgovine ljudima kako bi obuhvatila predstojeći petogodišnji period;**
- (b) **preduzme mjere kako bi se smanjila tražnja za prostitucijom i inkriminiše podvođenje i kupovinu seksualnih usluga žrtava trgovine ljudima;**
- (c) **bez odlaganja istraži, krivično goni i adekvatno kazni odgovorne za trgovinu ljudima, čime bi riješila velika kašnjenja u procesuiranju krivičnih djela trgovine ljudima;**
- (d) **obezbjedi da žene koje su žrtve trgovine ljudima imaju pristup programima za zaštitu svjedoka i dozvolama za privremeni boravak, nezavisno od njihove sposobnosti ili volje da sarađuju sa tužilaštvom i da dobiju finansijsku naknadu u skladu sa Zakonom o naknadi štete žrtvama krivičnih djela nasilja iz 2015. godine;**
- (e) **osnuje i na adekvatan način finansira specijalizovano sklonište za žrtve trgovine ljudima koje bi bilo pristupačno ženama i djevojčicama sa invaliditetom i obezbijedi da žrtve dobiju besplatnu pravnu pomoć, usluge tumača, adekvatnu medicinsku pomoć, psihosocijalno savjetovanje, finansijsku podršku, edukaciju, profesionalno osposobljavanje i mogućnosti za ostvarivanje prihoda.**

Jednako učešće u političkom i javnom životu

29. Komitet konstatuje sve veće učešće žena u političkom životu u državi ugovornici i da izborni zakon zahtijeva minimalnu kvotu od 30% zastupljenosti manje zastupljenog pola u Skupštini i opštinskim skupštinama. Komitet sa zabrinutošću konstatuje:

- (a) da nijesu sve zakonodavne skupštine ispunile kvotu od 30% i da u sastavu aktuelne Vlade od 23 ministarske pozicije svega 4 zauzimaju žene i da samo jednu od 26 opština predvodi žena;
- (b) nedovoljnu zastupljenost žena u javnoj upravi i odborima direktora i na rukovodećim mjestima u državnim preduzećima;
- (c) porast govora mržnje i rodno zasnovanog nasilja nad ženama u političkom i javnom životu proteklih godina.

30. Podsjećajući na svoju opštu preporuku br. 23 (iz 1997. godine) o ženama u političkom i javnom životu, kao i potcilj 5.5 ciljeva održivog razvoja, o obezbjeđivanju punog i efektivnog učešća žena i jednakih šansi za vodstvo na svim nivoima odlučivanja u političkom, ekonomskom i javnom životu, Komitet preporučuje da država ugovornica:

(a) uvede izmjene i dopune izbornog zakona kako bi uvela sistem „patent zatvarača“ kojim se traži od političkih partija da sastave liste kandidata na kojima se naizmjenično raspoređeni kandidati i kandidatkinje, te da navedene izmjene i dopune usvoji prije opštih izbora 2027. godine, sa planom dostizanja pariteta u političkom predstavljanju;

(b) sprovede kampanje u cilju podizanja nivoa svijesti u javnosti o potrebi za jednakom i inkluzivnom zastupljenošću žena u političkom i javnom životu i privatnom sektoru kao neophodnom uslovu za političku stabilnost, održivi razvoj i inkluzivan rast;

(c) rješava temeljne sistemske prepreke za jednaku zastupljenost žena, poput patrijarhalnih stavova i diskriminatornih stereotipa;

(d) obezbijedi jačanje kapaciteta i obuku žena na rukovodećim mjestima u privatnom sektoru, podigne stepen svijesti među poslodavcima i menadžerima o značaju jednake zastupljenosti žena na vodećim pozicijama i podstakne javne i privatne kompanije na povećanje broja žena u odborima i na vodećim pozicijama;

(e) nastavi i pojača napore na sprečavanju govora mržnje protiv političarki i kandidatkinja u javnom diskursu, uključujući na Internetu, spriječi uznemiravanje i prijetnje, između ostalog tako što će obavezati političke partije da usvoje kodekse ponašanja u cilju promocije rodne ravnopravnosti i borbe protiv uznemiravanja kandidatkinja i aktivistkinja i pozivati na odgovornost kompanije koje stoje iza društvenih medija zbog diskriminatornog sadržaja koji generišu korisnici.

Obrazovanje

31. Komitet konstatuje obavezivanja države ugovornice prilikom 75. godišnjice Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima u pogledu edukacije, obuke i podizanja nivoa svijesti o ljudskim pravima. Sa uvažavanjem konstatuje da većina škola ispunjava osnovne kriterijume SZO u pogledu snabdijevanja vodom. Međutim, Komitet i dalje ostaje zabrinut zbog:

(a) snaženja rodni stereotipa kroz školske programe kroz prisustvo diskriminatornih rodni stereotipa u obrazovnim materijalima i izostanak edukacije o rodnoj ravnopravnosti i sistematske edukacije o seksualnom i reproduktivnom zdravlju i pravima;

(b) nedostatka osnovnih uslova u pogledu vode, sanitacije i higijene - WASH (svega 52,3% ispunjava higijenske standarde, a većina škola nema prostor koji pruža privatnost za održavanje menstrualne higijene);

(c) toga što svega sedam procenata djece uzrasta od 15 do 18 godina u romskim naseljima pohađa srednje ili visoko obrazovanje, za razliku od opšte populacije, gdje 88 procenata djece pohađa srednje obrazovanje;

(d) značajne razlike u broju upisanih djevojčica i dječaka sa smetnjama u razvoju;

(e) instrumentalizacije religije u obrazovnim ustanovama.

32. U svjetlu svoje opšte preporuke br. 36 (iz 2017. godine) o pravu djevojčica i žena na obrazovanje i podsjećajući na prethodno datu preporuku (CEDAW/C/MNE/CO/2, para. 31), Komitet preporučuje da država ugovornica:

(a) revidira nastavne programe kako bi uklonila rodne stereotipe, osigurala da rodno osjetljivi nastavni materijali budu dostupni i da se koriste na svim nivoima obrazovanja i uvede obaveznu obuku nastavnog kadra na svim nivoima obrazovanja

o rodnim pitanjima i senzibilisanosti i uticaju rodno određenog ponašanja na procese nastave i učenja;

(b) u nacionalnim nastavnim programima na svim nivoima obaveznog obrazovanja obezbijedi edukaciju o seksualnom i reproduktivnom zdravlju u školama primjerenu uzrastu, starajući se da bude zasnovana na ljudskim pravima, da se bavi pitanjima moći i pristanka, odgovornog seksualnog ponašanja i poštovanja prema seksualnoj orijentaciji, te da promoviše zajedničku odgovornost muškaraca i žena i eliminaciju rodno zasnovanog nasilja;

(c) obezbijedi djevojčicama pristup adekvatnim uslugama snabdijevanja vodom i sanitacije, odvojene toalete i proizvode i prostorije za menstrualnu higijenu u školi;

(d) nastavi da promoviše značaj obrazovanja djevojčica na svim nivoima, uključujući srednje i visoko obrazovanje, kao osnove za njihovo osnaživanje, sa fokusom na djevojčice i žene pripadnice etničkih manjina, uključujući Romkinje i Egipćanke, i žene i djevojčice sa invaliditetom;

(e) sprovede istraživanja u cilju utvrđivanja temeljnih uzroka za razliku u broju upisanih djevojčica i dječaka sa smetnjama u razvoju i preduzme odgovarajuće mjere za rješavanje tih uzroka, između ostalog kroz aktivnosti na podizanju nivoa svijesti o značaju obezbjeđivanja jednakog pristupa obrazovanju za djevojčice sa smetnjama u razvoju;

(f) spriječi instrumentalizaciju religije u pogledu ljudskih prava i senzibilise vjerske učitelje i institucije u pogledu rodne ravnopravnosti i prava žena i djevojčica prema Konvenciji.

Zapošljavanje

33. Komitet sa uvažavanjem konstatuje da Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2021-2025. godine ima za cilj da svima obezbijedi jednak pristup tržištu rada. Komitet nadalje konstatuje da se Predlog zakona o potvrđivanju Konvencije Međunarodne organizacije rada o nasilju i zlostavljanju u svijetu rada br. 190 od aprila nalazi u Skupštini. Međutim, Komitet izražava zabrinutost zbog:

(a) niske stope zaposlenosti žena, nejednake podjele obaveza u domaćinstvu i porodici između muškaraca i žena koja negativno utiče na mogućnosti za zaposlenje žena, visoke nivoe horizontalne i vertikalne segregacije zanimanja i nizak stepen vrijednosti koji se pripisuje zanimanjima u kojima preovlađuju žene;

(b) uporni rodni jaz u zaradama, koji je 2023. godine iznosio 21% i koji se nesrazmjerno produbljuje kod većih zarada i sa godinama starosti, kao i rodni jaz od 12% u iznosima penzija;

(c) uklanjanje riječi „žene i muškarci” iz člana 9 Zakona o radu o jednakim zaradama za jednak rad i rad jednake vrijednosti;

(d) nepostojanje rodno zasnovanih pritužbi Inspekciji rada od 2018. godine i pored izvještaja o, na primjer, raskidu ugovora o radu zbog porodijskog odsustva;

(e) dosljedno viši procenat žena među nezaposlenima sa invaliditetom.

34. U skladu sa potciljem 8.5 ciljeva održivog razvoja, o ostvarivanju punog i produktivnog zaposlenja i dostojanstvenog rada za sve žene i muškarce, Komitet preporučuje da država ugovornica:

(a) prepozna, smanji i preraspodijeli teret neplaćene njege koji snose žene tako što će obezbijediti finansijski pristupačne objekte za brigu o djeci i usluge brige o

starijim licima i implementirati politike kojima se promoviše jednaka raspodjela obaveza u domaćinstvu i porodici između žena i muškaraca;

(b) djelotvorno primijeni princip jednakih zarada za rad jednake vrijednosti kako bi smanjila i, u krajnjem, premostila jaz u zaradama kroz (i) sprovođenje redovnog inspekcijskog nadzora u oblasti rada, (ii) primjenu nediskriminatornih analitičkih klasifikacija radnih mjesta i metoda evaluacije, (iii) sprovođenje redovnih istraživanja o zaradama, i (iv) podsticanje poslodavaca da objavljuju narativni dio uz podatke o rodnom jazu u zaradama, sa ciljem boljeg razumijevanja razloga koji stoje iza rodnog jaza u zaradama i penzijama, kao i da preduzmu odgovarajuće mjere za otklanjanje;

(c) vrati riječi „žene i muškarci” u zakonodavstvo o jednakim zaradama;

d) utvrdi i rješava osnovne uzroke nepodudarnosti u penzijama između muškaraca i žena u cilju smanjenja i prevazilaženja rodnog jaza u penzijama;

(e) podstakne svijest među poslodavcima i zaposlenima u javnom i privatnom sektoru o postojećim radnim pravima žena, uključujući pravo na odsustvo uoči porođaja i dojenje na radnom mjestu, te obezbijedi da zaposleni imaju informacije o i pristup raspoloživim mehanizmima za povjerljive pritužbe;

(f) uvede konkretne mjere za bolji pristup žena sa invaliditetom mogućnostima za zaposlenje i obuku;

(g) ratifikuje Konvenciju Međunarodne organizacije rada o radnicima u domaćinstvu iz 2011. godine (br. 189).

Zdravlje

35. Komitet pozdravlja povećanje broja ginekoloških stolica dostupnih ženama sa invaliditetom. Komitet takođe pozdravlja napredak ostvaren u državi ugovornici u vezi kvaliteta zdravstvenih usluga za majku i novorođenče. Međutim, konstatuje da i dalje postoje izazovi u postizanju prihvatljivih standarda za zdravstvene usluge za majku i novorođenče. Komitet sa uvažavanjem konstatuje organizovanje kampanja u cilju podizanja nivoa svijesti o HPV i raku dojke. Međutim, Komitet je zabrinut zbog toga što:

(a) su transrodne žene obavezne da se podvrgnu nevoljnoj sterilizaciji kao uslovu za zakonsko priznanje pola;

(b) ne postoji državni program obezbjeđivanja kontraceptivnih sredstava;

(c) svega tri od deset žena starosti od 30 do 49 godina učestvuje u ranom otkrivanju raka grlića materice;

(d) neprijavljene migrantkinje i tražiteljke azila mogu ostvariti pristup samo hitnoj zdravstvenoj zaštiti.

36. U skladu sa svojom opštom preporukom br. 24 (iz 1999. godine) o ženama i zdravlju i potciljevima 3.1 i 3.7 ciljeva održivog razvoja, o smanjenju globalne stope smrtnosti žena na porođaju i obezbjeđivanju univerzalnog pristupa uslugama seksualnog i reproduktivnog zdravlja, Komitet preporučuje da država ugovornica nastavi i dalje jača svoje napore da zdravstvene usluge za majku i novorođenče dovede do nivoa prihvatljivih standarda. Dodatno preporučuje da država ugovornica:

(a) ubrza usvajanje zakonodavnih i mjera na planu javnih politika kako bi obezbijedila da transrodne žene mogu dobiti zakonsko priznanje pola i promjenu imena u matičnom registru bez podvrgavanja nevoljnoj sterilizaciji;

(b) izradi i sprovede nacionalne programe za obezbjeđivanje besplatnih ili finansijski pristupačnih kontraceptivnih sredstava u okviru napora na sprečavanju neželjenih trudnoća i seksualno prenosivih bolesti;

(c) ojača i proširi kampanje u cilju podizanja nivoa svijesti u javnosti o ranom otkrivanju raka dojke i grlića materice i vakcinaciji djevojčica protiv humanog papiloma virusa;

(d) preduzme konkretne mjere da obezbijedi da sve žene, uključujući izbjeglice i tražiteljke azila i neprijavljene migrantkinje, imaju pristup primjerenim i adekvatnim zdravstvenim uslugama.

Ekonomsko osnaživanje žena

37. Komitet sa interesovanjem konstatuje Strategiju za razvoj ženskog preduzetništva za period 2021-2024. godine, koja je prema navodima doprinijela razvoju preduzetništva kod žena. Međutim, Komitet je zabrinut da:

(a) žene i dalje zaostaju za muškarcima u smislu stvarnog vlasništva nad preduzećima i u smislu preduzetništva, konstatujući da na svako preduzeće koje vodi žena dolaze tri preduzeća koja vode muškarci;

(b) žene i djevojčice nijesu jednako zastupljene u projektima inovacija i pokretanja biznisa - *start-ups*;

(c) preduzetnice nemaju neophodnu zaštitu kako bi realizovale svoje preduzetničke projekte, budući da, iako su krediti sa niskim kamatnim stopama dostupni preko Nacionalnog razvojnog fonda i nekih banaka, često zbog patrijarhalnih stavova u vezi prava na nasljedstvo ne posjeduju obezbjeđenje potrebno za dobijanje zajmova i kredita.

38. Komitet preporučuje da država ugovornica:

(a) nastavi sa naporima na promovisanju ženskog preduzetništva i ekonomskom osnaživanju žena i preduzme mjere za promovisanje paritetne zastupljenosti žena u javnom i privatnom sektoru, uključujući tu privatne kompanije, između ostalog kroz obezbjeđivanje inicijativa za značajno povećanje broja žena u odborima direktora i na rukovodećim mjestima;

(b) razvija i dalje jača programe edukacije i osposobljavanja žena i djevojčica sa ciljem njihove veće zastupljenosti u preduzetništvu, projektima inovacija i pokretanja biznisa - *start-ups*;

(c) obezbijedi ženama pristup zajmovima i kreditima sa niskim kamatnim stopama bez obezbjeđenja i radi na podizanju nivoa svijesti kod žena o tome kako ostvariti pristup bankovnim zajmovima i kreditima.

Žene iz ruralnih područja

39. Komitet sa zabrinutošću konstatuje da žene iz ruralnih područja snose nesrazmjeran teret neplaćenog rada u teškim uslovima, poput ograničenog pristupa tekućoj vodi, struji i uslugama brige o djeci. Dodatno je zabrinut što su ove žene naročito izložene rodno zasnovanom nasilju i imaju ograničen pristup pravdi, zdravstvenoj zaštiti, socijalnom osiguranju i drugim osnovnim uslugama i često su isključene iz političkog i javnog života, naročito iz odlučivanja o ruralnom razvoju.

40. U skladu sa svojom opštom preporukom br. 34 (iz 2016. godine) o pravima žena iz ruralnih područja i potcildjem 5.a ciljeva održivog razvoja, o sprovođenju reformi kojima bi se ženama obezbijedila jednaka prava na ekonomske resurse i pristup vlasništvu i kontroli nad zemljištem i drugim oblicima imovine, finansijskim uslugama, nasljedstvu i prirodnim resursima, u skladu sa domaćim zakonima, Komitet preporučuje da država ugovornica:

(a) obezbijedi da žene iz ruralnih područja, naročito one iz udaljenih oblasti, imaju adekvatan pristup zdravstvenoj zaštiti, socijalnoj zaštiti i drugim osnovnim uslugama, uključujući javni prevoz;

(b) obezbijedi efektivno učešće žena iz ruralnih područja u usvajanju, sprovođenju i ekonomskim koristima od projekata ruralnog razvoja, uključujući na nivoima odlučivanja;

(c) u narednom periodičnom izvještaju pruži podatke razvrstane po polu, starosti, geografskoj lokaciji, socioekonomskom položaju i drugim relevantnim faktorima o vlasništvu nad zemljištem i gazdinstvima.

Žene sa invaliditetom

41. Komitet pozdravlja uspostavljanje Direktorata za zaštitu i jednakost lica sa invaliditetom iz 2021. godine. Međutim, Komitet sa žaljenjem konstatuje da se žene sa invaliditetom suočavaju sa višestrukom diskriminacijom u u državi ugovornici, posebno u pogledu pristupa pravdi, obrazovanja, zapošljavanja i zdravstvene zaštite. Dodatno je zabrinut zbog izvještaja da one često nemaju znanja ni sposobnosti da zagovaraju svoja prava i da često nijesu obuhvaćene diskusijama o javnim politikama.

42. Podsjećajući na svoju opštu preporuku br. 18 (iz 1991. godine) o ženama sa invaliditetom, Komitet preporučuje da država ugovornica obezbijedi da žene i djevojčice sa invaliditetom mogu da ostvare pristup pravdi, tržištu rada, inkluzivnom obrazovanju, uslugama zapošljavanja i zdravstvene zaštite, uključujući usluge zaštitu seksualnog i reproduktivnog zdravlja, i da mogu u potpunosti da ostvare svoje pravo na tjelesnu autonomiju i odlučivanje u vezi svojih reproduktivnih prava i starateljstva i staranja o svojoj djeci.

Romkinje, Aškalijke i Egipćanke

43. Komitet sa interesovanjem konstatuje usvajanje Strategije manjinske politike 2019-2023, koja ima za cilj da obezbijedi stvarno političko predstavljanje i učešće manjinskih grupa, kao i Strategije socijalne inkluzije Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2021-2025. Komitet, međutim, izražava zabrinutost da nedostatak dokumenata o građanskoj registraciji i dalje izlaže žene i djevojčice iz romske, aškalijske i egipćanske zajednice riziku od zlostavljanja i eksploatacije i da one doživljavaju diskriminaciju u pogledu pristupa obrazovanju, zapošljavanju i zdravstvenoj zaštiti.

44. Komitet preporučuje da država ugovornica preduzme mjere da obezbijedi da žene i djevojčice iz romske, aškalijske i egipćanske zajednice dobiju dokumenta o građanskoj registraciji i unaprijedi njihov pristup osnovnim uslugama poput obrazovanja i zdravstvene zaštite i zapošljavanju. Dodatno preporučuje da država ugovornica obezbijedi održivost stanovanja i zajednica stvorenih u okviru Regionalnog stambenog programa, naročito u pogledu osnovnih usluga i infrastrukture.

Žene u pritvoru

45. Komitet je zabrinut zbog izvještaja o rodno zasnovanom nasilju, uključujući seksualno uznemiravanje i napade na zatvorenice, kao i o njihovom ograničenom pristupu programima opismenjavanja i edukacije, liječenju od zavisnosti od narkotika i programima za povratak u zajednicu.

46. Komitet preporučuje da država ugovornica obezbijedi da uslovi za pritvorenice budu u skladu sa Principima i smjernicama Ujedinjenih nacija o pristupu pravnoj pomoći u sistemima krivičnog pravosuđa i da uslovi pritvora za žene, između ostalog u pritvorskim centrima za migrante, budu u skladu sa Pravilima Ujedinjenih nacija o postupanju sa zatvorenicama i vanzatsvorskim mjerama za žene koje su počinile

krivična djela („Pravila iz Bangkoka“) i Standardnim minimalnim pravilima Ujedinjenih nacija za postupanje sa zatvorenicima („Pravila Nelsona Mandele“).

Bračni i porodični odnosi

47. Komitet pozdravlja osnivanje „Alimentacionog fonda“ za slučajeve neplaćanja izdržavanja djeteta. Međutim, sa zabrinutošću konstatuje:

(a) izvještaje u kojima se navodi da Alimentacioni fond nije u potpunosti funkcionalan i da mu je teško ostvariti pristup;

(b) da u praksi sestre i dalje imaju nejednak pristup nasledstvu u odnosu na braću, mada Zakon o nasljeđivanju propisuje jednaka prava žena i muškaraca na nasledstvo;

(c) da žene često ne dobijaju jednak dio zajedničke bračne imovine prilikom razvoda i razdvajanja.

48. **Komitet preporučuje da država ugovornica:**

(a) uvede mjere da obezbijedi punu funkcionalnost Alimentacionog fonda i njegovu pristupačnost za sve samohrane majke i njihovu djecu i da izvrši procjenu fonda u cilju ocjene njegove djelotvornosti;

(b) obezbijedi da žene mogu da se odreknu svog dijela nasljedstva samo nakon što im je prethodno dodijeljeno po nasljednom redu i u skladu sa adekvatnim pravnim zaštitnim mjerama;

(c) obezbijedi da se za svaku nagodbu o razvodu braka koji bi povlačila za sobom nejednaku diobu imovine zahtijeva potvrda sa objašnjenjem u pisanoj formi sudije koji je dao odobrenje.

Prikupljanje i analiza podataka

49. Komitet je zabrinut zbog nepostojanja prikupljanja podataka razvrstanih po polu u mnogim oblastima od značaja za implementaciju Konvencije.

50. Komitet preporučuje da država ugovornica unaprijedi i ojača kapacitet za sistematsko prikupljanje statističkih podataka u svim oblastima od značaja za implementaciju Konvencije, razvrstanih po polu, starosti, invaliditetu, geografskoj lokaciji, socioekonomskom položaju i drugim relevantnim faktorima, kako bi se olakšalo kreiranje i implementacija prilagođenog i rodno odgovornog zakonodavstva, politika, programa i budžeta.

Pekinška deklaracija i Platforma za akciju

51. Komitet poziva državu ugovornicu da koristi Pekinšku deklaraciju i Platformu za akciju i da dalje ocjenjuje implementaciju Konvencije kako bi postigla suštinsku ravnopravnost žena i muškaraca.

Distribucija

52. Komitet traži od države ugovornice da obezbijedi blagovremenu distribuciju ovih zaključnih razmatranja, na službenim jezicima države ugovornice, relevantnim državnim institucijama na svim nivoima (nacionalnom, regionalnom i opštinskom), naročito Vladi, Skupštini i pravosuđu, kako bi omogućila njihovu punu implementaciju.

Ratifikovanje drugih ugovora

53. Komitet konstatuje da bi pridržavanje devet glavnih međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava od strane države ugovornice unaprijedilo

uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda žena u svim aspektima života. Komitet stoga podstiče državu ugovornicu da ratifikuje Međunarodnu konvenciju o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica, kojoj još nije pristupila.

Praćenje sprovođenja zaključnih razmatranja

54. Komitet traži od države ugovornice da u roku od dvije godine dostavi informacije u pisanoj formi o koracima preduzetim u cilju sprovođenja preporuka iz gornjih paragrafa 16(a), 26(b), 30(a) i 36(b).

Priprema sljedećeg izvještaja

55. Komitet će odrediti i saopštiti rok za Četvrti periodični izvještaj države ugovornice u skladu sa predviđenim osmogodišnjim ciklusom pregleda i nakon usvajanja liste problema i pitanja za državu ugovornicu prije izvještavanja, ukoliko bude potrebna. Sljedeći periodični izvještaj bi trebalo da obuhvati cjelokupan period do datuma njegovog dostavljanja .

56. Komitet traži od države ugovornice da slijedi usklađene smjernice o izvještavanju prema međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima, uključujući smjernice o zajedničkom osnovnom dokumentu i dokumentima koji se odnose na konkretne ugovore (vidjeti [HRI/GEN/2/Rev.6](#), poglavlje I).
